

УДК 373.3.015.31.172.15

НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ ТИМЧАСОВОЇ ЕМІГРАЦІЇ В НІМЕЧЧИНУ

Інна Хижняк

доктор педагогічних наук, професор
декан факультету початкової, технологічної та професійної освіти
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
м. Слов'янськ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-4227-8268
innakhieshn@gmail.com

Вікторія Ковальчук

асистент-перекладач учителя початкових класів
початкової школи Альпен
Північний Рейн-Вестфалія, Німеччина
kovalcukv51@gmail.com

Анотація. У статті обґрунтовується актуальність проблеми національно-патріотичного виховання молоді в умовах військової агресії проти України. За цих умов українські громадяни змушені емігрувати до інших країн, серед яких одне із чільних місць за їх кількістю посідає Німеччина. Багато українських здобувачів початкової освіти завершили 2021/2022 та розпочали 2022/2023 навчальні роки в німецьких закладах освіти, вивчаючи основні дисципліни німецькою мовою з допомогою українських педагогів-асистентів. Якщо навчальний компонент початкової освіти при цьому здебільшого реалізується, то питання виховання, зокрема й національно-патріотичного, при цьому часто потрапляють на другий план. У результаті емпіричного дослідження автори дійшли висновку, що найкраще в українських здобувачів початкової освіти в умовах тимчасової еміграції в Німеччину сформовано знанієвий показник національної самосвідомості, а найгірше сформовано поведінковий компонент. На цій основі автори наголошують на необхідності посиленої уваги до розвитку цих компонентів та їх показників у процесі впровадження системи виховних прийомів, спрямованих на розвиток національної самосвідомості українських дітей в Німеччині. До авторської системи включено 5 груп виховних прийомів: українознавчі, полікультурні, психолого-педагогічні, предметні та медійні прийоми.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання; національна самосвідомість; національна ідентифікація; учні початкових класів; еміграція; виховні прийоми.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Поняття «патріотичне виховання» своїми коренями сягає глибини століть, оскільки від зародження освітньої системи за різних часів процес виховання молодого покоління в дусі правлячої влади закономірно визнавався одним із найважливіших напрямів освітньої діяльності. Релігійне або церковне, козацьке, радянське виховання та інші зразки, що побутували на територіях України, не завжди позначали

виховання любові до українського народу й рідної країни. Натомість термін «національно-патріотичне виховання», що актуалізувався від часів набуття Українською державою незалежності, використовується саме в значенні виховання в дітей та молоді любові до України, українського народу, його традицій та сучасних звершень.

Проблема якісного національно-патріотичного виховання молоді була актуальною в усі часи, однак нині вона набула в Україні непересічної важливості, адже в умовах військової агресії проти України її громадяни змушені емігрувати до інших країн, серед яких одне із чільних місць за кількістю наших емігрантів посідає Німеччина. Завдяки допомозі німецького народу та уряду українські здобувачі початкової освіти завершили 2021/2022 та розпочали 2022/2023 навчальні роки в німецьких закладах освіти, вивчаючи основні дисципліни німецькою мовою з допомогою українських педагогів або інших осіб, що можуть асистувати в цьому процесі. Питання виховання, зокрема й національно-патріотичного, при цьому часто потрапляють на другий план, залишаючись поза увагою українських педагогів, які допомагають учням опановувати основи наук у іншомовному оточенні.

Однак вочевидь, що саме цей напрям виховної роботи потребує посиленої уваги педагогів і всього українського суспільства в обставинах, що склалися, адже молоде покоління українців є запорукою існування Української держави в наступні десяти- і століття, продовження й розвитку її традицій, культурних надбань, незалежності й гідності як основних орієнтирів нашої ментальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науці проблеми формування національної самосвідомості української молоді вивчають такі учені: І. Бех, Т. Алексеєнко, К. Журба, С. Кириленко, В. Кириченко, Л. Корецька, О. Остапенко, О. Пруцакова, Н. Харченко & І. Шкільна (2018), О. Василюк & М. Єнін (2017), Л. Ворона (2020), Р. Даниляк & Н. Муляр (2022), Ж. Петрочко (2018), О. Савицька & Л. Співак (2011) та ін. Дослідники одноставно зазначають, що розбудова демократичної правової держави та громадянського суспільства в сучасних українських реаліях, які визначаються насамперед військовою агресією проти нашої країни, безперечно, актуалізує вимогу інноваційності в патріотичному вихованні сучасної молоді. У дослідженнях іноземних авторів, присвячених патріотичному вихованню молоді, також обґрунтовується актуальність проблеми в загальносвітовому масштабі у плані виховання любові та поваги до своєї держави й народу крізь призму добросусідства з іншими і спостерігаються тотожні підходи та методи національного виховання молоді: А. Hawkman & S. Van Horn (2019), С. Lash

(2021), K. Payne & W. Journell (2019), A. Chapman (2022), B. Mönkediek & M. Diewald (2022) та ін.

Разом із безсумнівним визнанням науковою освітянською спільнотою України актуальності проблеми розвитку національної самосвідомості молоді в умовах вимушеної еміграції практичне, методичне й наукове підґрунтя цього процесу в Україні наразі лише в стадії напрацювання. Аналогічно не набуло наукових масштабів питання діагностики рівня розвитку національної самосвідомості українських учнів в умовах навчання в іншій країні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – висвітлити результати діагностування загального рівня сформованості національної самосвідомості українських учнів початкових класів, які навчаються в закладах освіти Німеччини через вимірювання рівнів розвитку її компонентів та показників; визначити ефективні прийоми розвитку національної самосвідомості здобувачів початкової освіти в умовах тимчасової еміграції.

Методика дослідження

1. Ціннісний компонент національної самосвідомості учнів вимірюємо за допомогою методу анкетування і статистичного інструменту «шкала важливості», що передбачає постановку перед дітьми низки тверджень і завдання визначити, у якій із чотирьох позицій перебуває їхнє ставлення. Для відповіді учням пропонувалися 4 відповідних смайлики, що виражали ці градації їхнього ставлення: 😊 – «повністю згоден/на» (4 б.); 😊 – «скоріше, так» (3 б.); 😐 – «сумніваюся» (2 б.); 😞 – «категорично не згоден/на» (1 б.).

Статистичні методи:

– сума даних Σ , після визначення якої по кожному здобувачу (від 10 до 40) відбувався розподіл їх за рівнями: 10–20 б. – початковий рівень; 21–30 б. – достатній рівень; 31–40 б. – високий рівень.

– стандартне відхилення σ , бо незначна кількість учнів у експериментальній вибірці спричинює потребу в перевірці статистичної вірогідності отриманих даних;

– середнє арифметичне μ для визначення середніх показників стандартного відхилення по кожному учню і по кожному твердженню анкети.

2. Знанієвий компонент діагностуємо за допомогою тестування як найбільш ефективного методу визначення обсягу та різноманітності знань учнів початкових класів. Учням пропонується 10 тестових завдань закритого типу, вибіркових з одиничним (6 завдань) і множинним вибором (4 завдання). Кожна правильна відповідь за завдання з одиничним вибором – 1 б., неправильна – 0 б.; за 2 завдання з множинним вибором, що мають 3 правильні відповіді, – 3 б. і 0 б.;

за два завдання з множинним вибором, що мають 4 правильні відповіді, – 4 б. і 0 б. Відтак мінімальна кількість балів за весь тест – 0 б., а максимальна – 20 б. Розподіл за рівнями відбувається таким чином: 0–10 б. – початковий рівень; 10–14 б. – достатній рівень; 15–20 – високий рівень.

Статистичні методи аналогічні вимірюванню ціннісного компонента: сума даних Σ , стандартне відхилення σ та середнє арифметичне μ .

3. Поведінковий компонент вимірюємо за допомогою ситуативного методу, що передбачає створення певної ситуації національно-патріотичного змісту і спостереження за поведінкою учнів. Цей метод надав нам змогу у одній ситуації відстежити всі показники поведінкового компонента.

Під час обговорення та вирішення запропонованої ситуації ми проводили спостереження і оцінювали кожну дитину за трьома показниками і набраними балами від 1 до 4 таким чином:

– за якість українського мовлення: чистота (1 б.), багатство (1 б.), знання (1 б.) та якість демонстрації (1 б.) українських творів пісенного, літературного та ін. видів мистецтва;

– за вияви елементів культури добросусідства у зверненні до німецьких дітей: привітання німецькою (1 б.), використання ввічливих форм звертання (1 б.), висловлення у виступі поваги до німецької культури поряд із обґрунтуванням високого рівня української культури, традицій (1 б.), запрошення до обговорення, а не нав'язування власної думки (1 б.);

– за проявлені елементи критичної медіаграмотності: висловлення критичного ставлення до інтернет-джерел (1 б.), указання можливих шляхів її перевірки (1 б.), кількість указаних релевантних джерел інформації про Україну (1 б.), наведення реальних та відомих прикладів українського мистецтва (1 б.).

Статистичний метод – середнє арифметичне μ . Після визначення середнього балу за поведінкою кожної дитини (1–4) відбувався розподіл учнів за рівнями: 1–2 б. – початковий рівень; 2,1–3 б. – достатній рівень і 3,1–4 б. – високий рівень.

Результати дослідження. У «Енциклопедії сучасної України» національна самосвідомість тлумачиться як усвідомлення своєї належності до певної уявної спільноти, об'єднаної за етнічним (спільна мова, «кровне» походження – у випадку етнічної нації) чи політичним (спільна територія, лояльність до інтегруючої ідеї – у випадку політичної нації) принципами (Енциклопедія, 2001–2022).

У наукових колах поняття «національна самосвідомість» обґрунтовують як

похідне від поняття «національна свідомість» та «патріотизм». Визначаючи на цій основі національну самосвідомість, О. Савицька & Л. Співак (2011) тлумачать її як сукупність поглядів, знань, оцінок, ідеалів, що відображають специфічний зміст, рівень і особливості уявлень представників національної спільності про минуле, сучасне і майбутнє свого розвитку, про місце та призначення серед інших спільнот і характер взаємовідносин з ними. До поняття національної самосвідомості входить також похідне поняття «національна ідентичність», що позначає розуміння людиною власної належності до певної національної групи, що має свою назву, власну історичну територію, спільні міфи, історичну пам'ять, спільну масову громадську культуру, свою мову, спільну економіку, однакові для всіх юридичні права та обов'язки. Аналогічне визначення використовують і інші науковці (І. Бех, Т. Алексеєнко, К. Журба, С. Кириленко, В. Кириченко, Л. Корецька, О. Остапенко, О. Пруцакова, Н. Харченко & І. Шкільна, 2018; О. Василець & М. Єнін, 2017; Л. Ворона, 2020; Ж. Петрочко, 2018; A. Hawkman & S. Van Horn, 2019; C. Lash, 2021; A. Chapman, 2022).

На цій основі можемо узагальнено дефінувати ключове поняття нашого дослідження: *національна самосвідомість учня початкової школи* – етнічна форма патріотизму, що виражається через сукупність поглядів та знань про минуле, сучасне й майбутнє розвитку своєї держави, політичну культуру, національну ідентичність та поведінку, що демонструють повагу до історії та сучасності України й інших держав за беззаперечної готовності захищати інтереси українського народу.

У програмі виховної роботи в новій українській школі І. Бех, Т. Алексеєнко, К. Журба, С. Кириленко, В. Кириченко, Л. Корецька, О. Остапенко, О. Пруцакова, Н. Харченко & І. Шкільна (2018) зосередили увагу на особливостях виховної роботи з урахуванням специфічних рис молодшого шкільного віку, зазначаючи зокрема, що розрив між знаннями моральних принципів і відповідною поведінкою є найхарактернішою його властивістю. Автори зауважили необхідність застосування в позакласній та позашкільній роботі активних методів, спрямованих на самостійний пошук істини та формування критичного мислення, ініціативи й творчості [5]. Тотожні положення висловлюють і інші учені (О. Василець & М. Єнін, 2017; Л. Ворона, 2020; Ж. Петрочко, 2018; Р. Даниляк & Н. Муляр, 2022).

A. Hawkman & S. Van Horn (2019) зазначили, що в навчальних програмах американських шкіл наявні дві форми патріотизму: авторитарний і демократичний, – і наголосили на необхідності формування саме другої форми –

критичного патріотизму, що запобігає сліпій відданості і негнучкій прив'язаності до країни. У цьому зв'язку А. Hawkman & S. Van Horn (2019) обстоюють вагомість поняття «критична медіаграмотність», зважаючи на те, що найбільше національна самосвідомість у наш час формується через сприймання інформації з мас-медіа. У аналогічних розвідках А. Charman (2022) використовує поняття «критичне цифрове громадянство», пояснюючи, що воно вимагає від педагога вивчити основні структури влади, які діють як на онлайн-платформах, так і в суспільстві загалом, і включити ці перевірки в громадянську освіту початкової школи.

С. Lash (2021), К. Payne & W. Journell (2019) досліджували вплив умов еміграції на формування та зміну національних цінностей учнів і аналогічно виокремили «мультикультурну громадянську освіту» як єдиний системний механізм формування національних цінностей. Дослідники описали три взаємопов'язані прийоми, за допомогою яких учителі початкової школи можуть формувати національну самоідентичність учнів у мультинаціональному середовищі: налагодження максимально позитивних стосунків між дітьми, заснованих на визнанні самоідентичності та ідентичності інших; організація цілісного освітнього простору на основі застосування проблемного обговорення політичних та суспільних подій; через емоційне навчання, спрямоване на обговорення емоцій, викликаних певними політичними чи суспільними подіями. В. Mönkediek & M. Diewald (2022) наголошують на важливості залученості батьків до освітнього процесу в початковій школі, пояснюючи це передачею «генів успіху», що стимулюють розвиток навчальних здібностей, однак не менше стосуються інших важливих здібностей, таких як саморегуляція або соціальні навички. Отже, у наукових розвідках іноземних учених обговорюються аналогічні прийоми до вказаних в українських нормативних документах та наукових працях. Однак, в іноземних дослідженнях більше уваги звертається на медіасередовище і його роль у формуванні національної самосвідомості в мультикультурному середовищі, що є важливим для побудови програми діагностики національної самосвідомості учнів в умовах еміграції.

На основі узагальнення інформації із цих наукових джерел було сформовано програму констатувального дослідження, до якої ми намагалися повно включити усі виявлені особливості національної самосвідомості учнів початкових класів з метою їх вимірювання. Так, задля проведення діагностики ми насамперед узагальнили структуру національної самосвідомості учнів початкових класів (рис. 1).

Національна самосвідомість учнів початкових класів

Рисунок 1. Структура національної самосвідомості учнів початкових класів в умовах тимчасової еміграції

Групу респондентів склали 16 учнів початкових класів, які навчаються разом із німецькими дітьми в початковій школі Альпен Північного Рейну-Вестфалії (Nordrhein-Westfalen, Alpen, Grundschule Alpen).

Наводимо основні матеріали та результати вимірювання кожного із компонентів національної самосвідомості учнів початкових класів України в умовах тимчасової еміграції.

Ціннісний компонент

Анкета «Україна в моєму серці»

Познач своє ім'я і прізвище: _____

Уважно прочитай кожне речення. Подумай, чи згоден ти із ним?

Вибери смайлик, що відповідає твоєму ставленню. Обведи його або познач V поряд із зображенням.

- Україна – найкраща країна у світі!
- Я гордо говорю всім, що я українець.
- Українська – моя улюблена мова.
- Я говорю українською постійно.
- Ми повинні берегти українську мову для наступних поколінь.
- Я можу танцювати гопак.
- Я знаю більше 10 українських пісень.
- Я маю вишиванку і часто вдягаю її.
- Я допомагаю розписувати писанки/крашанки на Великдень.
- Український тризуб і прапор викликають у мене повагу.

Кількісні результати констатувального анкетування подано в табл. 1.

Таблиця 1.

**Результати діагностування ціннісного компонента національної
 самосвідомості здобувачів початкової освіти**

Учні	Твердження анкети										Σ	σ
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1	4	3	3	3	4	2	1	3	4	3	30	0,94
2	3	2	3	2	2	2	1	2	2	3	22	0,63
3	4	3	3	2	3	1	4	3	3	3	29	0,88
4	3	1	2	1	3	2	1	2	1	2	18	0,79
5	4	3	3	3	4	2	4	3	3	3	32	0,63
6	2	1	3	1	2	3	3	3	2	2	22	0,79
7	4	4	4	4	4	1	1	2	4	4	32	1,32
8	4	3	3	4	4	2	1	2	3	4	30	1,05
9	2	1	2	2	2	3	2	3	2	2	21	0,57
10	4	3	3	4	4	2	3	4	4	3	34	0,70
11	4	3	3	2	3	3	3	4	3	2	30	0,67
12	4	4	4	3	4	3	1	4	3	4	34	0,97
13	3	3	2	1	3	2	2	3	4	3	26	0,84
14	4	3	4	2	4	2	3	4	3	4	33	0,82
15	2	2	2	1	3	1	1	2	1	2	17	0,67
16	4	4	3	2	3	2	2	2	2	3	27	0,82
Σ	55	43	47	37	52	33	33	46	44	47	μ = 27,31	μ = 0,82
σ	0,81	1,01	0,68	1,08	0,77	0,68	1,12	0,81	1,00	0,77	–	μ = 0,87

За кількісними результатами анкетування було проведено розподіл респондентів з рівнями та укладено діаграму на рис. 2.

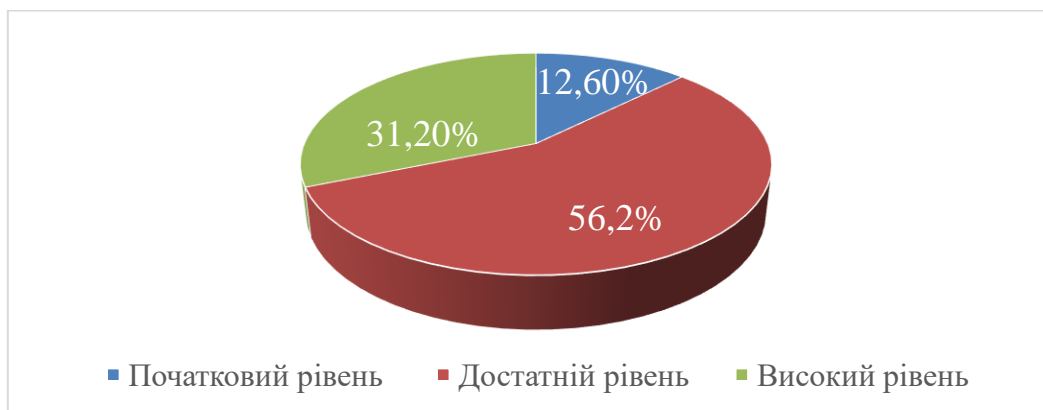

Рисунок 2. Рівні розвитку ціннісного компонента національної самосвідомості українських здобувачів початкової освіти в умовах тимчасової еміграції в Німеччину

Як видно з наведених числових даних у таблиці та діаграмі, переважна кількість респондентів показала достатній рівень розвитку ціннісного компонента національної самосвідомості, найменшу позицію посідає початковий рівень. Середнє арифметичне суми набраних кожним респондентом

балів (27,31), показане в таблиці, також засвідчує типовий для всіх респондентів достатній рівень розвитку ціннісного компонента національної самосвідомості.

Під час обговорення результатів анкетування з німецькими вчителями та батьками здобувачів початкової освіти ми дійшли спільного висновку, що цей рівень в учнів є дещо вищим, ніж до початку військових дій на території України, оскільки в умовах тимчасової еміграції більшість здобувачів початкової освіти так чи інакше змушені осмислювати свою національну ідентичність та визначати відношення як до своєї національності, народу, країни, так і до країни, яка надала тимчасовий прихисток. При цьому ставлення до них німецьких учителів і учнів, позиція батьків стосовно України та її ментальності є визначальними чинниками, що формують ціннісний компонент національної свідомості дітей не лише в плані національної ідентифікації, але й щодо засвоєння основної філософії культури добросусідства.

Аналіз однорідності вияву ціннісного компонента національної самосвідомості по кожному здобувачу початкової освіти за показником стандартного відхилення σ засвідчив, що найвищий показник (1,32) у респондента 7, який має високий рівень розвитку ціннісного компонента, однак поряд зі значною кількістю відповідей «повністю згоден» (4 б.) по 7 із 10 тверджень анкети, він надав відповіді на рівні «абсолютно не згоден» (1 б.) на твердження за № 6, 7, 8, що вказує на високий рівень сформованості його національної ідентичності, однак показник «мотивація збереження української мови, культури, традицій» перебуває на значно нижчому рівні. Аналогічна картина у респондента 8, ціннісний компонент національної самосвідомості якого перебуває на достатньому рівні, однак стандартне відхилення також більше за 1 (1,05) за рахунок несформованості показника «мотивація до збереження».

Мінімальний показник стандартного відхилення в респондента 9 (0,57), що має достатній рівень розвитку ціннісного компонента, однак у його найнижчій позиції (21 б.), тобто респондент має сталі погляди на свою національну ідентичність, однак вони не є дуже позитивними, так же, як і мотивація до збереження мови, традицій та ін.

У інших здобувачів початкової освіти стандартне відхилення не перевищує 1, і середній показник перебуває на рівні 0,82, що загалом є досить великим значенням і в цьому випадку свідчить про неоднорідність сформованості ціннісного компонента, незважаючи на здебільшого достатній рівень його розвитку в учнів початкових класів. Крім того, це значення стандартного відхилення вказує на потребу системного впливу на ціннісну сферу здобувачів

початкової освіти в межах організації їхнього національно-патріотичного виховання.

Аналіз стандартного відхилення за твердженнями анкети вказав на найбільшу кількість розбіжностей (більше за 1) за твердженнями №№ 2, 4, 7, 9, що підтверджує попередні висновки стосовно більшої сформованості показника «національна ідентичність» і меншого – «мотивація до збереження мови, традицій, культури та ін.», оскільки його відображають більшість указаних тверджень: використання української мови в побуті (№ 4), знання українських пісень (№ 7), допомоги з писанками (№ 9).

Знанієвий компонент

Таблиця 2.

Матриця тесту «Україна – моя країна»

Показники знанієвого компонента	Кількість тестових завдань	Типи тестових завдань	Бали
1. Знання про Україну	3	Вибіркові з одиничним вибором	1 1 1
	3	Вибіркові з множинним вибором	3 3 4
2. Розуміння сучасних політичних подій	3	Вибіркові з одиничним вибором	1 1 1
	1	Вибіркові з множинним вибором	4
Разом	10	2	20

Тест «Україна – моя країна»

Вибери одне правильне продовження речення. Обведи або підкресли букву, яка його позначає.

1. Український герб має форму...

а) сонця; б) колоска; в) тризуба; г) трилисника

2. Серед усіх мов світу лише в українському алфавіті є буква...

а) Щ; б) Ю; в) Г; г) Ї

3. На відміну від інших слов'янських мов, іменник в українській має відмінків ...

а) 5; б) 6; в) 7; г) 8.

4. Революція Гідності відбулася через прагнення українців увійти до складу...

а) Росії; б) Європи; в) Америки; г) Білорусі.

5. У війні Україна виборює своє найголовніше право на...

а) незалежність;

б) території;

в) нинішню владу;

г) європейський розвиток.

6. У нинішній війні українські бійці воюють за...

а) Донбас; б) Донбас і Південь України; в) усю Україну; г) усю Європу.

Вибери всі правильні продовження речення. Обведи або підкресли букви, які їх позначають.

7. До символів української державності належать такі:

а) калина; б) герб; в) гімн; г) верба; д) писанка; е) прапор

8. До українських народних пісень належать такі:

а) веснянки; б) колискові; в) бардівські; г) весільні;

д) авторські; е) естрадні.

9. Найбільше українська мова споріднена з...

а) польською; б) болгарською; в) німецькою; г) словацькою;

д) білоруською; е) чеською; ж) румунською.

10. Серед інших країн України у війні допомагають перемогти...

а) Німеччина; б) Росія; в) Америка; г) Польща;

д) Іран; е) Англія.

Результати тестування зведено в статистичній таблиці 3.

Таблиця 3

**Результати діагностування знанієвого компонента національної
 самосвідомості здобувачів початкової освіти**

Учні	Тестові завдання										Σ
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
1	1	0	1	1	0	1	3	3	4	3	17
2	1	1	1	1	0	0	3	3	2	1	13
3	1	1	1	1	0	0	3	4	3	3	17
4	1	1	0	0	1	0	2	2	1	1	9
5	1	1	1	1	1	0	3	3	2	4	17
6	1	1	1	0	0	0	3	0	3	3	12
7	1	0	1	1	0	1	3	3	3	3	16
8	1	1	1	1	1	1	3	3	2	1	15
9	0	1	1	1	0	0	3	2	2	3	13
10	1	1	1	1	1	0	2	3	4	3	17
11	1	0	1	1	1	0	3	3	3	3	16
12	1	1	1	0	1	1	3	3	4	3	18
13	1	0	1	1	0	1	2	2	2	3	13
14	1	1	1	1	1	1	3	3	4	2	18
15	1	1	1	0	1	0	2	2	2	2	12
16	1	1	1	0	0	0	3	3	3	2	14
Σ	15	12	15	11	8	6	44	42	44	40	μ = 14,81
σ	0,25	0,45	0,25	0,48	0,52	0,50	0,45	0,89	0,93	0,89	μ = 0,56

За кількісними результатами тестування було проведено розподіл респондентів з рівнями та укладено діаграму на рис. 3.

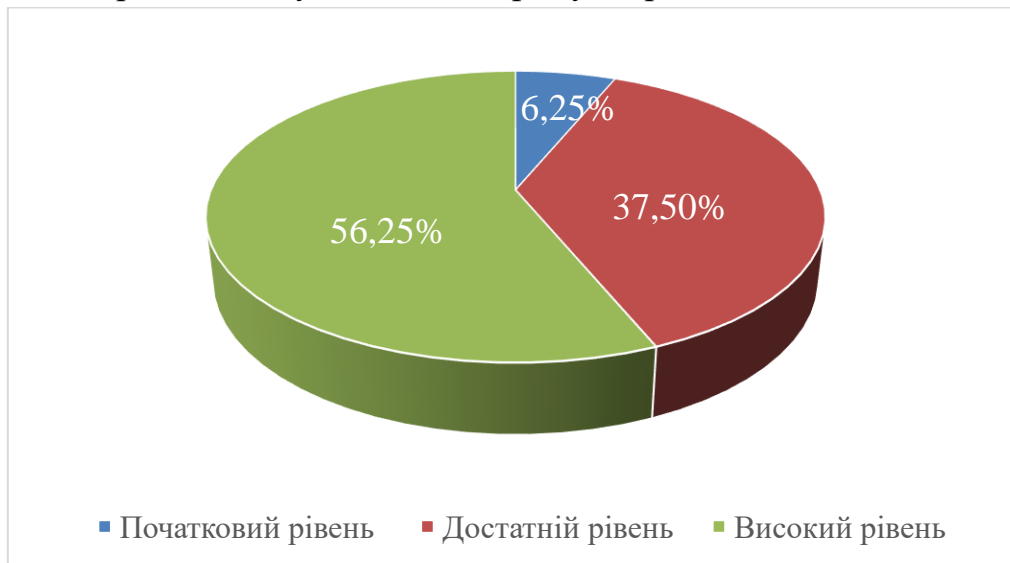

Рисунок 3. Рівні розвитку знанієвого компонента національної самосвідомості українських здобувачів початкової освіти в умовах тимчасової еміграції в Німеччину

Результати розподілу здобувачів початкової освіти за рівнями показують, що знанієвий компонент їхньої національної самосвідомості розвинено дещо краще, ніж ціннісний, оскільки переважають респонденти з високим рівнем його розвитку (56,25%).

Порівняння між виявами різних показників знанієвого компонента приводить до висновку щодо більшої сформованості показника «знання про Україну»: серед тестових завдань 1–3 та 7–9 найвищі показники суми набраних балів на відміну від тестових завдань 4–6 та 10, де показники менші в суттєвому вимірі. Так, найбільше обізнані учні початкових класів із національним гербом, системою відмінків української мови (15 учнів із 16 відповіли правильно), 12 знають про унікальність української літери «І» та правильно зазначили всі символи української державності і под.

Натомість другий показник знанієвого компонента – «розуміння сучасних політичних подій» – сформовано значно менше, у чому ми вбачаємо аналогію із результатами діагностики ціннісного компонента. Найменше правильних відповідей респондентів зауважено на тестові завдання 5, 6 і 10, що вказує на недостатнє орієнтування українських дітей у сучасних політичних реаліях. Відповідаючи на запитання, яке своє найголовніше право виборює Україна у війні, половина дітей зазначили «території» та «європейський розвиток», а на запитання за що воюють українські бійці 10 учнів зазначили, що за Донбас, Південь України та Україну. Усе це вказує на потребу більш широкого

інформування про глибинний сенс сучасних політичних подій в Україні та організацію обговорень, дискусій у системі прийомів виховної роботи з українськими дітьми в умовах тимчасової еміграції.

Поведінковий компонент

У початковій школі Альпен Північного Рейну-Вестфалії (Nordrhein-Westfalen, Alpen, Grundschule Alpen) українці навчаються разом із німецькими дітьми, однак мають раз на тиждень окремий урок німецької мови й читання та раз на два тижні – урок українського читання. Для створення ситуацій у межах дослідження було використано посаду асистента-перекладача вчителя початкових класів, який проводить у дітей уроки українського читання та допомагає у разі потреби перекладати спілкування дітей різних національностей, і німецького педагога. Ситуація розігрувалася перед усіма дітьми, які навчаються в класі. Український педагог: *«Діти, сьогодні я прочитала в одному авторитетному інтернет-виданні, що в українського народу немає красивих творів мистецтва: літературних, музичних, образотворчих, архітектурних та ін. Як ви ставитеся до цього твердження? А до інтернет-видання? Пригадайте відомі вам українські твори мистецтва. Висловіть свою думку щодо цієї публікації німецьким друзям. Обґрунтуйте прикладами».*

Надалі відбувалося спостереження за реакцією кожної дитини і послідовно надавалося слово всім бажаним. Після виступу всіх українських учнів організовували колективне обговорення з німецькими дітьми та педагогом: чий виступ був найбільш переконливим, хто найкраще обґрунтував/ла свою думку і под.

Результати застосування ситуативного методу подано в статистичній таблиці 4.

Таблиця 4

Результати діагностування поведінкового компонента національної самосвідомості здобувачів початкової освіти

Учні	Показники поведінкового компонента			μ
	Якісне мовлення	Принципи добросусідства	Критична медіаграмотність	
1	3	4	4	3,67
2	3	2	2	2,33
3	2	1	0	1,00
4	2	0	0	0,67
5	4	3	2	3,00
6	2	2	3	2,33
7	4	3	4	3,67
8	4	2	2	2,67
9	3	1	1	1,67
10	3	4	4	3,67
11	3	2	3	2,67

І. ХИЖНЯК, В. КОВАЛЬЧУК
 Національна самосвідомість українських учнів початкових класів в умовах
 тимчасової еміграції в Німеччину

12	3	1	3	2,33
13	2	2	1	1,67
14	3	3	2	2,67
15	2	0	1	1,00
16	3	0	3	2,00
μ	2,88	1,88	2,19	2,31

За кількісними результатами застосування ситуативного методу було проведено розподіл респондентів з рівнями та укладено діаграму на рис. 4.

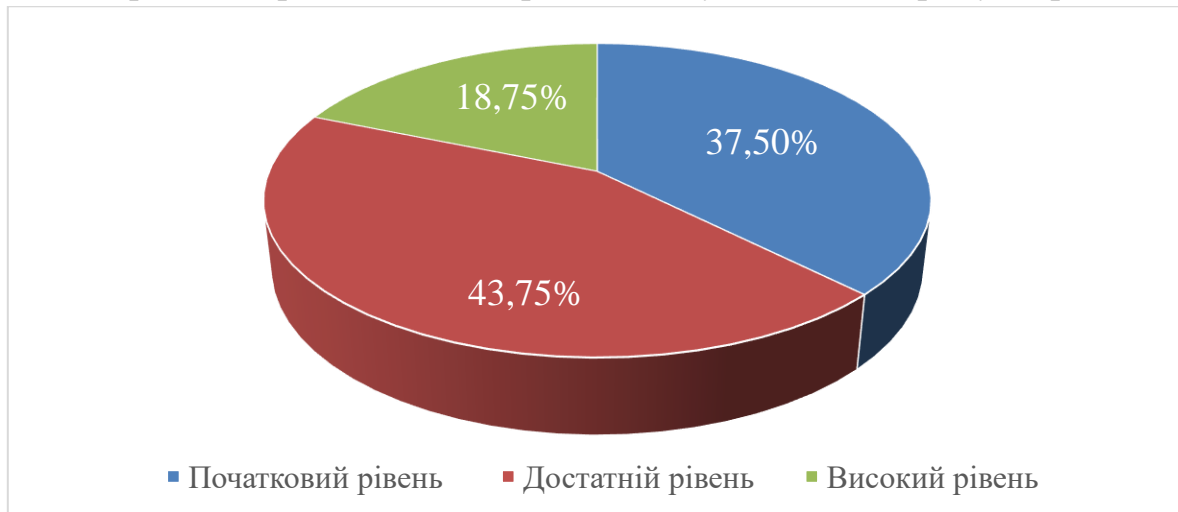

Рисунок 4. Рівні розвитку поведінкового компонента національної самосвідомості українських здобувачів початкової освіти в умовах тимчасової еміграції в Німеччину

Як видно з таблиці та діаграми, найбільший відсоток за рівнем розвитку поведінкового компонента посідає достатній рівень (43,75%), однак значною є і кількість здобувачів початкової освіти з початковим рівнем його сформованості (37,5%), із чого робимо висновок про найбільш складний механізм формування й реалізації цього компонента національної самосвідомості. Під час проведення експериментального дослідження 3 респондентів відмовилися демонструвати принципи добросусідства або критичної медіаграмотності навіть після підказки українського педагога, а 1 респондент відмовився виявляти обидва ці показники у своєму виступі.

З іншого боку, позитивною ознакою є те, що жоден із учнів не відмовився виступати взагалі, запропонована ситуація зацікавила всіх і викликала тотожну у всіх емоційну реакцію обурення. Цікавим та пізнавальним виявилось обговорення і для німецьких учнів: як тільки вони за допомогою перекладача-педагога усвідомлювали сутність виступу, то активно включалися в обговорення. Це свідчить про інтерес громадян Німеччини до проблем в Україні, про те, що у своїх родинх їхні діти також сприймають різну інформацію про

нашу країну, політичні події та ін. Усе це також вказує на важливість та необхідність проведення виховної роботи з українськими дітьми, що опинилися в тимчасовій еміграції, за допомогою системи виховних прийомів, що враховуватимуть сучасні реалії їхньої освіти.

Серед показників поведінкового компонента найбільш розвиненим є «якісне мовлення», хоча рівень його розвитку також є не високим, а лише достатнім. На другій позиції, що також за середнім показником належить до достатнього рівня, – «критична медіаграмотність». Вважаємо, що це демонструє позитивні наслідки та якість спротиву українського народу в інформаційній війні, що значно посилюються від 2014 р. Останню позицію посідає показник «принципи добросусідства» (1, 88), середнє арифметичне якого вказує на початковий рівень розвитку. На нашу думку, це спричинено незначною увагою до культури добросусідства в реальному чи дистанційному освітньому процесі до початку військової агресії проти України, адже її виховання, вперше масштабно проголошене концепцією нової української школи, ще не набуло системного вигляду.

Під час узагальнювального аналізу результатів діагностування кожного з компонентів національної самосвідомості ми вдалися також до порівняння їх загальної сформованості та рівня розвитку кожного з показників. Результати унаочнено в табл. 5.

Таблиця 5

Результати сформованості компонентів та показників національної самосвідомості здобувачів початкової освіти

Рівні	Компоненти (%)		
	Ціннісний	Знанієвий	Поведінковий
Початковий	12,6	6,2	37,5
Достатній	56,2	37,5	43,7
Високий	31,2	56,2	18,7

Із числових даних таблиці 2.5. можемо побачити, що найкраще сформовано в українських здобувачів початкової освіти в умовах тимчасової еміграції в Німеччину знанієвий показник національної самосвідомості (початковий рівень має найнижчий числовий вияв (6,2%), а високий – найвищий (56,2%) серед інших показників), а найгірше – поведінковий компонент, за яким спостерігається протилежна ситуація (початковий рівень має найвищий числовий вияв (37,5%), а високий – найнижчий (18,7%) серед інших показників). Це свідчить про необхідність особливого акценту на розвитку цих компонентів та їх показників у процесі впровадження системи виховних прийомів,

спрямованих на розвиток національної самосвідомості українських дітей в Німеччині.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Результати констатувального дослідження засвідчили, що в умовах тимчасової еміграції більшість здобувачів початкової освіти так чи інакше змушені осмислювати свою національну ідентичність та визначати своє ставлення до своєї національності та країни, а також до Німеччини, яка надала тимчасовий прихисток, що позитивно впливає на розвиток ціннісного компонента їхньої національної самосвідомості не лише в напрямі любові та поваги до рідної країни, але й у вихованні культури добросусідства. Серед показників ціннісного компонента в них краще сформовано «національну ідентичність», ніж «мотивацію до збереження української мови, культури, традицій».

Знанієвий компонент національної самосвідомості здобувачів початкової освіти сформовано найкраще з-поміж інших показників. Утім, сформованість його показників також неоднорідна: більше сформовано показник «знання про Україну», тоді як «розуміння сучасних політичних подій» сформовано значно менше і практично відповідає початковому рівню, що потребує корекції. Усе це вказує на потребу більш широкого інформування про глибинний сенс сучасних політичних подій в Україні та організацію обговорень, дискусій з українськими дітьми в умовах тимчасової еміграції. Поведінковий компонент національної самосвідомості учнів початкової школи розвинено найгірше. Серед показників поведінкового компонента найбільш сформованим є «якісне мовлення»; на другій позиції, що також за середнім показником належить до достатнього рівня, – «критична медіаграмотність»; останню позицію посідає показник «принципи добросусідства» (1, 88), що перебуває на початковому рівні розвитку.

Результати констатувального дослідження обґрунтували необхідність розвитку усіх компонентів та їх показників за допомогою використання системи виховних прийомів, спрямованих на розвиток національної самосвідомості українських дітей в Німеччині, з особливим акцентом на поведінковому компоненті, а також на показниках «розуміння сучасних політичних подій» та «мотивація до збереження української мови, культури, традицій» із інших компонентів. Пропонована система виховних прийомів узагальнена в 5 основних групах:

1. Українознавчі: етнопедагогічний (козацька педагогіка); військово-спортивний (змагання, ігри, зокрема гра «Джура», розповіді про українських військових, їхні звершення); країнознавчий (бесіди, проєктна діяльність;

віртуальні екскурсії пам'ятками історії, екологічними стежками, природними заповідниками та ін.); інтерактивний (конкурси українознавства, майстер-класи, фото-, відеопроєкти, патріотичні флешмоби).

2. Полікультурні: порівняльний (порівняння фактів з історії України та Німеччини, героїв народних казок Німеччини та України та ін.); інформаційний (розповіді про визначні твори мистецтва, митців, пам'ятки архітектури Німеччини та інших країн Європи).

3. Психолого-педагогічні: інформаційно-просвітницький (робота з батьками з урахуванням типу сім'ї); партнерський (бесіди, спрямовані на залучення до розвитку громади, обговорення політичних подій, переваг та недоліків життя в іншій країні); емоційні (бесіди, спрямовані на створення атмосфери довіри, створення українознавчого освітнього простору; заохочення й похвала).

4. Предметні: мовно-літературні, мистецькі, технологічні.

5. Медійні: аналіз сучасних українських медіапродуктів; вплив через локальні соціальні медіа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василець, О. & Єнін, М. (2017) Патріотичне виховання української молоді: механізми раціоналізації. *Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies*. 2 (8). 87–100. Вилучено з <https://p-e.up.krakow.pl/index.php/sociological-studies/issue/download/526/243>
2. Ворона, Л. (2020). Правові аспекти національно-патріотичного виховання в закладах позашкільної освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 31 (3). 84–91. doi: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/31.214086>.
3. Даниляк, Р. & Муляр, Н. (2022). Психолого-педагогічні аспекти патріотичного виховання молодших школярів в умовах російсько-української війни (2014–2022 рр.). *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2. 75–87. Вилучено з <http://profped.ddpu.edu.ua/article/view/259995/256362>
4. Енциклопедія сучасної України. (2001–2022). Вилучено з <https://esu.com.ua/article-71054>.
5. Бех, І. (ред.). (2018). *Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей*. Київ. Вилучено з <https://ipv.org.ua/prohrama-nova-ukrainska-shkola/>.
6. Савицька, О. В. & Співак, Л. М. (2011). *Етнопсихологія*. Київ : Каравела. Вилучено з https://pidru4niki.com/15860124/psihologiya/natsionalna_svidomist_skladovi_natsionalna_samosvidomist.
7. Chapman, A. L. (2022). The Good, the Bad, and the Ugly: How Social Media Operates in the Civic Sphere. In: *Social Media for Civic Education. Palgrave Studies in Educational Media*. Palgrave Macmillan, Cham. doi : https://doi.org/10.1007/978-3-031-10865-5_3.
8. Hawkman, A. M. & Van Horn, S. E. (2019). What Does It Mean To Be Patriotic? Policing Patriotism in Sports and Social Studies Education. *The Social Studies*, 1–17. doi: <https://doi.org/10.1080/00377996.2018.1553841>.
9. Lash, C. L. (2021). Multicultural citizenship education as resistance: Student political development in an anti-immigrant national climate. *Teaching and Teacher Education*, vol. 105,

103405. doi : <https://doi.org/10.1016/j.tate.2021.103405>.

10. Mönkediek, B. & Diewald, M. (2022). Do academic ability and social background influence each other in shaping educational attainment? The case of the transition to secondary education in Germany. *Social Science Research*. vol. 101, 102625. doi : <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2021.102625>.

11. Payne, K. A. & Journell, W. (2019). “We have those kinds of conversations here ...”: Addressing contentious politics with elementary students. *Teaching and Teacher Education*. vol. 79, 73–82. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2018.12.008>.

12. Petrochko, Zh. (2018). National and patriotic education of children and youth: questions of standards and indicators. *Education: Modern Discourses*, № 1, 200–206. <https://doi.org/10.32405/2617-3107-2018-1-20>.

NATIONAL CONSCIOUSNESS OF UKRAINIAN PRIMARY STUDENTS UNDER THE CONDITIONS OF TEMPORARY EMIGRATION TO GERMANY

Inna Khyzhniak

Doctor of pedagogical sciences, Professor
Dean of the Faculty of Primary, Technological and Professional Education
Donbas State Pedagogical University
Sloviansk, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-4227-8268
innakhieshn@gmail.com

Victoria Kovalchuk

assistant-translator of a primary school teacher
Primary school Alpen
North Rhine-Westphalia, Germany
kovalcukv51@gmail.com

Abstract. The relevance of the problem of national-patriotic education of youth in the conditions of military aggression against Ukraine is substantiated in the article. Under these conditions, Ukrainian citizens are forced to emigrate to other countries, among which Germany occupies one of the leading places in terms of their number. Many Ukrainian students of primary education completed the 2021/2022 and started the 2022/2023 academic years in German educational institutions, studying basic subjects in German with the help of Ukrainian teacher-assistants. If the educational component of primary education is implemented in one way or another, then the issues of education, in particular national-patriotic education, often fall into the background.

The authors point out that, despite its practical relevance, the issue of diagnosing the level of development of national self-awareness of Ukrainian students in the conditions of study in another country has not yet acquired a scientific scale, as well as the study of the methodological basis of this process. In order to resolve this contradiction, the article highlights the results of diagnosing the general level of formation of national self-awareness of Ukrainian primary school students studying in educational institutions in Germany, and also identifies effective methods of developing the national self-awareness of students of primary education in conditions of temporary emigration.

To carry out measurement procedures in the structure of national self-awareness of children of primary school age, three main components and indicators within each of them were selected:

valuable (national identity; motivation to preserve the Ukrainian language, culture, traditions); knowledge (knowledge of Ukrainian symbols of statehood, the history of Ukraine, its culture, language, traditions; understanding of contemporary political events); behavioral (quality Ukrainian broadcasting; compliance with the principles of good neighborliness; critical media literacy). As a result of the empirical research, the authors came to the conclusion that Ukrainian students of primary education in the conditions of temporary emigration to Germany have the best national self-awareness index (primary level has the lowest numerical expression (6.2%), and advanced level has the highest (56.2%) among other indicators). The behavioral component is the worst formed, for which the opposite situation is observed (the initial level has the highest numerical expression (37.5%), and the high level has the lowest (18.7%) among other indicators).

On this basis, the authors emphasize the need for increased attention to the development of these components and their indicators in the process of implementing a system of educational methods aimed at developing the national self-awareness of Ukrainian children in Germany. The author's system includes 5 groups of educational techniques: Ukrainian, multicultural, psychological and pedagogical, subject and media techniques.

Key words: national-patriotic education; national self-awareness; national identification; primary school students; emigration; educational techniques.

REFERENCES

1. Vasylets, O. & Yenin, M. (2017) Patriotychnе vykhovannia ukrainskoi molodi: mekhanizmy ratsionalizatsii [Patriotic education of Ukrainian youth: mechanisms of rationalization]. *Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies*. 2. (8). 87–100. Вилучено з <https://p-e.up.krakow.pl/index.php/sociological-studies/issue/download/526/243>
2. Vorona, L. (2020). Pravovi aspekty natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v zakladakh pozashkilnoi osvity [Legal aspects of national-patriotic education in out-of-school education institutions.]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk [Current issues of humanitarian sciences]*. 31 (3). 84–91. doi: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/31.214086>.
3. Danyliak, R. & Muliar, N. (2022). Psykholoho-pedahohichni aspekty patriotychnoho vykhovannia molodshykh shkoliariv v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2022) [Psychological and pedagogical aspects of patriotic education of younger schoolchildren in the conditions of the Russian-Ukrainian war (2014–2022)]. *Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodychni aspekty. [Teacher professionalism: theoretical and methodical aspects]* 2. 75–87. Retrieved from <http://profped.ddpu.edu.ua/article/view/259995/256362>
4. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy [Encyclopedia of modern Ukraine]: website. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-71054>.
5. Bekh, I. (Eds.). (2018). *Prohrama «Nova ukrainska shkola» u postupi do tsinnosti. [The “New Ukrainian School” program is moving towards values]*. Kyiv. Retrieved from <https://ipv.org.ua/prohrama-nova-ukrainska-shkola/>.
6. Savytska, O. V. & Spivak, L. M. (2011). *Etnopsykholohiia. [Ethnopsychology]*. Kyiv : Karavela. Retrieved from https://pidru4niki.com/15860124/psihologiya/natsionalna_svidomist_skladovi_natsionalna_samosvidomist.
7. Chapman, A. L. (2022). The Good, the Bad, and the Ugly: How Social Media Operates in the Civic Sphere. In: *Social Media for Civic Education. Palgrave Studies in Educational Media*. Palgrave Macmillan, Cham. doi : https://doi.org/10.1007/978-3-031-10865-5_3.
8. Hawkman, A. M. & Van Horn, S. E. (2019). What Does It Mean To Be Patriotic? Policing Patriotism in Sports and Social Studies Education. *The Social Studies*, 1–17. doi: <https://doi.org/10.1080/00377996.2018.1553841>.
9. Lash, C. L. (2021). Multicultural citizenship education as resistance: Student political development in an anti-immigrant national climate. *Teaching and Teacher Education*, vol. 105,

103405. doi : <https://doi.org/10.1016/j.tate.2021.103405>.

10. Mönkediek, B. & Diewald, M. (2022). Do academic ability and social background influence each other in shaping educational attainment? The case of the transition to secondary education in Germany. *Social Science Research*. vol. 101, 102625. doi : <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2021.102625>.

11. Payne, K. A. & Journell, W. (2019). “We have those kinds of conversations here ...”: Addressing contentious politics with elementary students. *Teaching and Teacher Education*. vol. 79, 73–82. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2018.12.008>.

12. Petrochko, Zh. (2018). National and patriotic education of children and youth: questions of standards and indicators. *Education: Modern Discourses*, № 1, 200–206. <https://doi.org/10.32405/2617-3107-2018-1-20>.

Матеріали надійшли до редакції
01.12.2022 р.